

УДК 37.017:34

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2022.1.3>**Світлана ЗУБЧЕВСЬКА**

кандидат педагогічних наук, заступник директора з навчальної роботи, Таращанський технічний та економіко-правовий фаховий коледж, вул. Богдана Хмельницького, 3, Тараща, Київська обл., Україна, 09500

Svitlana ZUBCHEVSKA

Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director for Educational Work, Taraschan Technical and Economic and Legal Professional College, str. Bohdan Khmelnytskyi, 3, Tarascha, Kyiv region, Ukraine, 09500

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МОЛОДІ**LEGAL CULTURE AS A PLEDGE OF YOUTH'S LEGAL RESPONSIBILITY FORMATION**

У статті висвітлено вплив правової культури на формування правової відповідальності молодих громадян України. Відзначено, що проблема виховання правової культури знайшла відображення у філософському, культурологічному, юридичному, психологічному, педагогічному аспектах. Розкрито сутність правової культури як складової частини загальної культури суспільства й особистості. Виявлено, що «правова культура» – це поняття, що характеризує якісний стан правового життя суспільства, ступінь гарантованості державою та суспільством прав і свобод людини, а також розвиток правосвідомості індивіда (знання, розуміння та дотримання права кожним окремим членом суспільства). Зазначено, що спільним у змісті всіх визначень категорії «правова культура» виступають такі характеристики, як володіння правовими знаннями та вміння їх застосувати, усвідомлення правових цінностей, смислів та настанов, наявність моральних переконань та відповідальності особи за власну поведінку, дотримання правил поведінки.

Здійснено аналіз елементів правової культури. Акцентовано на питанні поваги до права (закону) як визнанні його соціальної цінності. Доведено, що науковий рівень правового мислення та правосвідомості забезпечує формування ідеалу правової особистості, яка характеризується правовою відповідальністю. Наголошено на актуальності виховання правової культури суспільства. Зазначено, що формування правової культури є невід'ємною складовою частиною соціалізації особистості. Визначено етапи (цілеспрямоване формування правових знань і понять; вироблення правових переконань; формування етико-правових настанов; виховання правових почуттів; формування досвіду відповідальної, законслухняної поведінки; формування активної соціально-правової позиції) та основні напрями (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний) формування правової культури студентської молоді. Наголошено, що формування правової компетентності в майбутніх фахівців можливе за умов наявності в закладі освіти освітнього (правового) середовища, реалізації правової освіти студентів протягом усього періоду їх навчання.

Ключові слова: *правова культура, правова відповідальність, правова свідомість, цінності, правове виховання, правова освіта.*

The article highlights the influence of legal culture on the young citizens' legal responsibility formation of Ukraine. The essence of legal culture as a component of the general culture of society and personality has been revealed. It has been found out that legal culture is a concept that characterizes the quality of the society legal life, the degree of human rights and freedoms guaranteed by the state and society, as well as the development of the individual's legal consciousness (knowledge, understanding and observance of the right of each individual member of society). It has been noted that such characteristics as possession of legal knowledge and ability to apply it, awareness of legal values, meanings and attitudes, existence of moral convictions and responsibility of a person for their own behavior, observance of rules of behavior are common in the content of all definitions of the category "legal culture".

The elements of legal culture have been analyzed. Emphasis is placed on respect for the right (law) as recognition of its social value. It is proved that the scientific level of legal thinking and legal awareness provides for the formation of the ideal of legal personality, characterized by legal responsibility. The importance of fostering legal culture of society has been emphasized. It is stated that the legal culture formation is an integral part of the individual's socialization. The stages (purposeful formation of legal knowledge and concepts; development of legal beliefs; formation of ethical and legal installations; education of legal feelings; formation of experience of responsible, law-abiding behavior; formation of active socio-legal position) and main directions (cognitive, emotional-value), are defined formation of student youth's legal culture. It has been emphasized that the formation of future specialists' legal competence is possible under the condition of having an educational (legal) environment in the institution of education, realization of students' legal education during the whole period of their education.

Key words: *legal culture, legal responsibility, legal consciousness, values, legal competence, legal upbringing, legal education.*

Постановка проблеми. Становлення України як правової держави, розбудова громадянського суспільства, реформування соціальної

структури, економічного устрою і політичної системи, ставить невідкладне завдання щодо необхідності формування нового, вищого

рівня правової культури, правосвідомості та правової відповідальності молоді в різних сферах життєдіяльності. Успішний розвиток держави неможливий поза правовою відповідальністю кожного з її громадян, що зумовлює загальну повагу до права в суспільстві, культивування принципу верховенства права,

Правові знання і правова культура мають стати обов'язковими складниками загальної підготовки випускників закладів вищої освіти. Без знання й усвідомлення правових норм, які регулюють сферу діяльності, без сформованої правової відповідальності фахівці різних галузей не можуть орієнтуватися у проблемах сучасного соціально-політичного життя у країні, використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству держави, робити свідомий вибір та застосовувати правові технології ухвалення індивідуальних і колективних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У гуманітарному наукознавстві проблема відповідальності з позиції соціокультурного підходу та панівного духовного виміру молоді особистості досліджувалася К. Абульхановою-Славською, Б. Ананьєвим, І. Бехом, М. Боришевським, Л. Колбергом, Г. Костюком, К. Муздибаєвим, Ж. Піаже, С. Рубінштейном, М. Савчиним та ін.

Проблему формування правової культури, правосвідомості та правової відповідальності досліджували філософи (Ю. Дмитрієнко, О. Костенко, І. Староверова, О. Титаренко, В. Чефранов та ін.), культурологи (С. Левікова, В. Луков, О. Омельченко, Л. Шкляр та ін.), політологи (І. Ковалева, О. Кульчицька та ін.), соціологи (О. Жигулін, Ю. Зубок, В. Савин та ін.), правознавці (О. Дьоміна, А. Молчанов, Є. Назаренко, Р. Ромашов, В. Сальников та ін.), психологи (Д. Бойко, С. Єрмолаєва, О. Качур, О. Колосова, О. Нікітіна, Л. Ніколаєва та ін.), педагоги (Н. Алексєєв, В. Бабкін, В. Головченко, В. Котюк, М. Орзих, М. Подберезський, О. Скакун, С. Сливка, С. Станик, Л. Твердохліб та ін.).

Аналізуючи філософсько-правові аспекти правової культури, науковці розглядають її як феномен, що «<...> поєднує соціальні ідеали і практику, моральні та правові цінності із практично корисною діяльністю щодо втілення в життя вимог законності» [1, с. 281]; акцентують увагу на тому, що правова культура є величезною соціальною цінністю [2, с. 648], явищем загальнолюдської культури [3, с. 162], що становить систему правових цінностей (форм, норм, приписів та інститутів), розумінь і настанов; ґрунтується на основних

засадах загальної культури народу і зумовлює адекватність правової культури історичному і національному духу народу, потребам і інтересам людей, підкреслюють її гуманістичну природу, зв'язок правової культури та моральності членів суспільства, без якої правова культура неможлива [4, с. 358–359; 5].

Особливої актуальності набуває ця проблема в юнацькому віці, якому притаманні яскраві прояви соціальної активності та підвищення протестних дій, агресивності (С. Максименко, І. Павелко, Ф. Райс, А. Фурман, О. Чебикін та ін.).

Аналіз праць зазначених та інших авторів свідчить, що у вирішенні визначених державою завдань щодо правової культури громадян провідне місце належить закладам загальної середньої та вищої освіти, де закладаються основи правової культури.

Мета статті – розкрити роль правової культури як важливого елемента формування правової відповідальності, визначити її місце в системі правових цінностей студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Розкриття необхідності формування правової відповідальності молоді вимагає насамперед аналізу поняття «відповідальність». Ця якість особистості у **XXI ст. стала основною моральною цінністю**, яка поширюється на всі сфери й аспекти приватного, суспільного і політичного життя, охоплює масштаби всієї планети. Від сформованості цього почуття залежить напрям розвитку цивілізації й існування людства взагалі. Як влучно зауважує Г. Йонанс, на зміну «людині розумній» повинна прийти «людина відповідальна» [6].

У науковій та довідковій літературі відповідальність визначається як якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з погляду її доцільності або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з панівними в суспільстві вимогами, нормами, законами, керуватися інтересами соціального прогресу» [5, с. 266]; як необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, учинки та як морально-етичний регулятор міжлюдських стосунків, стимулятор активної діяльності, запоруку праці й ініціативи [7, с. 90].

Отже, узагальнюючи наведені визначення, можна стверджувати, що відповідальність – це якість особистості, яка розкриває здатність людини дотримуватися загальноприйнятих норм у поведінці, виконувати певні обов'язки, передбачати результати власного вибору, об'єктивно оцінювати свої дії, аналізувати їх, готовність відповідати за свої вчинки перед суспільством і собою.

Як і будь-яка інша категорія, відповідальність має свою мету, засіб та значення. Так, зокрема, правова відповідальність полягає у виконанні правового мінімуму чи норми, дотримання яких держава вимагає від своїх громадян. Досягнути виконання правової норми можна шляхом покладання відповідальності, що є необхідною умовою формування моральної особистості [8].

Правова культура як сукупність правил поведінки, об'єктивно виявляється в культурі правової поведінки, яка демонструє ставлення людини до вимог, що висуває суспільство у вигляді певних норм, які є загальнообов'язковими для поведінки, встановлюються, санкціонуються, забезпечуються й охороняються державою для регулювання суспільних відносин [9].

Усебічний аналіз феномену «правова культура» засвідчує відсутність у науковій літературі комплексного визначення цієї категорії. Водночас спільним у змісті всіх визначень правової культури виступають такі характеристики, як дотримання правил поведінки, наявність моральних переконань, володіння правовими знаннями та вміння їх застосувати, наявність відповідальності особи за власну поведінку, усвідомлення правових цінностей, смислів і настанов.

Розрізняють правову культуру суспільства загалом і правову культуру особистості. Ці два поняття взаємозалежні, адже правова культура суспільства буде вищою, якщо в суспільстві буде більше освічених у правовому аспекті особистостей. Правова культура особистості, виступаючи компонентом правової культури суспільства, виражає ступінь і характер розвитку суспільства, забезпечує соціалізацію та правомірну діяльність особи.

Кожна окрема особистість є творцем, носієм і реалізатором правової культури, яку можна розглядати у двох аспектах. З одного боку, як сукупність правових знань, духовних цінностей, принципів правової діяльності, правових звичаїв, а з іншого – як ступінь правової розвиненості особистості, рівня засвоєння правових норм, ступінь правової активності й оволодіння культурою правового мислення [10, с. 151].

Нині в Україні існує чимало проблем у формуванні правової культури та правової відповідальності. Насамперед це не розвинена ідеологія сильної правової держави, а також складний процес правотворчості, де нерідко існує суперечність нормативно-правових актів реальній дійсності. Наслідком цього є такі негативні явища, як втрата моральних ідеалів, заперечення етичних принципів, сві-

тоглядна обмеженість, бездуховність, правовий нігілізм, зловживання, злочинність, грубі правопорушення, соціальні конфлікти, криміналізація суспільства.

Реалії сьогодення актуалізують потребу цілеспрямованого формування, стимулювання, позитивного соціального розвитку правової культури всіх без винятку громадян, особливо – учнівської та студентської молоді. Саме в цей віковий період іде активний процес становлення соціальної зрілості, визначаються ціннісні орієнтації особистості, вибір сенсу життя, формуються ідеали та прагнення до самоідентифікації, самодетермінації. Також цьому віковому періоду притаманні й такі вікові особливості, як індивідуалізм, відкритість негативним впливам, вузький практицизм [11, с. 151]. Тому виховання правосвідомості, правової відповідальності, моральної саморегуляції поведінки в системах «людина і право», «людина і закон» у цьому віці набуває особливого значення.

На наше переконання, говорити про рівень правової культури можна, лише виходячи з комплексного аналізу її елементів. Першим показником, що характеризує правову культуру, є рівень правових знань. Правові знання є тим підґрунтям, на якому формується правова свідомість особистості. Вони допомагають співвідносити свої вчинки і поведінку інших із вимогами законів, коригувати свою поведінку, змінювати її у правильному напрямі.

Невід'ємним елементом індивідуальної правової культури в науковій літературі традиційно вважається повага до права, заснована на усвідомленні соціальної цінності права як регулятора суспільних відносин, засобу їх удосконалення і перетворення.

Повага до права у сфері його реалізації характеризується намаганням не лише неухильно дотримуватися приписів правових норм, узгоджувати свою поведінку зі зразками, еталонами поведінки, які пропонуються правовими нормами, а й соціально активними діями сприяти зміцненню законності і правопорядку.

Ставлення до права, як і позитивні правові знання, являє собою елемент правосвідомості. Із цієї причини у структурі ставлення до права прийнято виділяти два рівні: психологічний та ідеологічний. Перший пов'язаний значною мірою з емоційним сприйняттям правової дійсності. Другий характеризується існуванням свідомих, систематизованих засад у судженнях про правові явища і процеси, у розумінні сутності права, його соціальної цінності, щодо виконання його вимог.

Світоглядні позиції завжди поєднуються з моральною культурою особистості, яка є якісною характеристикою морального розвитку та моральної зрілості особистості, що виявляється на трьох рівнях:

1) культура моральних почуттів, яка є виразом здатності особи до співчуття, співпереживання, милосердя;

2) культура етичного мислення як раціональна складова частина моральної свідомості, що виражається у знанні моральних цінностей, вимог суспільства, у здатності людини свідомо обґрунтувати цілі й засоби діяльності, здійснювати обґрунтований моральний вибір;

3) культура поведінки, через яку реалізуються поставлені й прийняті моральні цілі та здійснюються вчинки відповідно до етичних вимог, правил [12, с. 146].

Значну роль у процесі формування правосвідомості відіграє також усвідомлення норм моралі. Дотримання норм моралі та звичаїв виступає регулятором поведінки. Проте такий стан розвитку правової культури не є кінцевим, тому що позицію особистості, яка не вчиняє правопорушень, не завдає шкоди іншим, не можна назвати активною. Правомірна активна поведінка демонструється під час активних учинків, дотримання норм правової поведінки у кризових ситуаціях, переконання іншого в необхідності дотримання правил суспільного життя.

Водночас не можна вести мову про підвищення рівня правової культури, не розвиваючи рівень культури загальної. Як влучно зазначає І. Дмитрієнко, правова культура з'являється не з документів – її там бути не може; правова культура з'являється із життя. Процес її становлення характеризується формуванням певних культурно-правових цінностей, сформованих певною національною часово-просторовою дійсністю [13, с. 105–110].

На основі аналізу наукової літератури можна виокремити три основні напрями формування правової культури, відповідні основним її компонентам – когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний, а також етапи:

– цілеспрямоване формування правових знань і понять; вироблення правових переконань;

– формування етико-правових настанов;

– виховання правових почуттів;

– формування досвіду законослухняної поведінки;

– формування активної соціально-правової позиції.

Отже, формування правової культури передбачає не засвоєння студентами окремих

елементів правових знань, умінь і навичок, набуття професійних і особистісних якостей, а оволодіння комплексною процедурою, що має особистісно-діяльнісний характер. Це, зокрема:

– розвиток теоретичного компонента правової компетентності, який забезпечує майбутнього фахівця правовими знаннями, що сприяють успішній організації професійної діяльності, створюють основу для формування сучасного правового мислення, генерують акти правосвідомості;

– розвиток практичного компонента правової компетентності майбутнього фахівця, який визначається насамперед сукупністю професійних умінь і навичок, що зумовлюють функціональну готовність вирішувати завдання правової діяльності (інформаційно-інтелектуальні, прогностично-проективні, організаційно-регулятивні, виховні, рефлексивні, емоційно-вольові вміння і навички);

– розвиток особистісного компонента правової компетентності, який утворює такі професійні й особистісні якості, як: професійно-світоглядні (зацікавленість і активність у професійно-правовій підготовці), професійно-поведінкові (правова відповідальність, вимогливість щодо дотримання правових норм), особистісно значущі (гуманістична спрямованість особистості, адекватна самооцінка тощо) [14, с. 115–124].

У процесі теоретичного дослідження було виявлено, що ефективність формування правової культури і правової відповідальності у студентській молоді можлива за умови наявності в закладі освіти освітнього (правового) середовища (повага до права, повага до прав і свобод людини, законність та інше); реалізації правової освіти студентів протягом усього періоду їх навчання в межах навчально-професійної, наукової, соціокультурної діяльності та діяльності в період практик.

Висновки і пропозиції. Отже, виходячи з аналізу різноманітних наукових підходів до розуміння змісту правової культури в контексті її впливу на формування правової відповідальності молоді, можна виокремити два якісні рівні: накопичення правових знань і перетворення цих накопичених знань на переконання. Проте перетворення знань правових норм на переконання та духовні цінності передбачає вироблення стійкої звички поводитись відповідно до цих знань, тобто звички правомірної поведінки згідно із законом.

Сучасний рівень правової культури та правової відповідальності в суспільстві зумовлює актуальність і перспективність подальшого дослідження порушеної проблематики.

Література:

1. Філософія права / за ред. М. Костицького, Б. Чміля. Київ : Юрінком-Інтер, 2000. 334 с.
2. Скакун О. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.
3. Авраменко Л. Теорія держави і права. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н., 2004. 287 с.
4. Керимов Д. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). М. : Аванта, 2000. 560 с.
5. Фіцула М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ, 2000. 544 с.
6. Йонанс Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ: Лбра, 2001. 400 с.
7. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. Київ, 2001. 516 с.
8. Виндельбанд В. О свободѣ воли. Москва : А.С.Т., 2000. 208 с.
9. Правознавство : підручник / С. Демський та ін. ; за ред. В. Копейчикова. 5-е вид. Київ : Юрінком-Інтер, 2002. 736 с.
10. Безсмертний А. Взаємозв'язок політичної, світоглядної, моральної та правової культури. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2010. Вип. 2 (25). С. 147–153.
11. Чебикін О., Булгакова В. Психологічні основи правової культури та умови її корегування : монографія. Одеса, 2019. 162 с.
12. Плавич С. Теоретико-методологічні засади правотворчості : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 215 с.
13. Дмитрієнко І. Українська правова культура як нормативне небіологічне явище. *Держава і право: збірник наукових праць*. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 44. С. 105–110.
14. Бакланова Н. Формування правової компетентності майбутніх учителів. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 2 (14). С. 115–124.